

ԲԱԶՄԱՎԷՂ

Է. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 11.

1849

ՅՈՒՆԻՍԻ 1.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Լճային պահապանութիւն իւր յառաջադիմութեան գիշերը կ'արգիլէ :

Լճային մը յետամնացութիւնը, այսինքն կը թուածենէ ետք մնալը՝ կամ իր անձարակ տկարամիտ բնութեանը համար պիտի ըլլայ, կամ դրսի արգելքով մը : Եր ազգին 'ի բնէ անկարող անձարակ չըլլալը, առաջ ցուցրցեր ենք . ուրեմն ուրիշ պատճառէ կուգայ իր ետք մնալը . այս պատճառը քաղաքական անտէր վիճակէն կամ հարստութիւն չունենալէն չէ, ինչպէս ոմանք կը կարծեն, կամ գոնէ այնչափ անկէց չէ որչափ կը կարծուի . վասն զի հիմայ փորձով կը տեսնանք որ քանի մը տարիէ վեր՝ ազգերնիս կը ծաղկի, ոչ քաղաքական վիճակը փոխելով, և ոչ ալ աւելի հարրստ նալով, թերեւ աւելի ալ աղքատ ըլլալով քան թէ առաջ : Եւ մնայ որ իրմէ

ունենայ ներքին պատճառ մը՝ որ իր կարողութիւնը իր ճարտարութիւնը արգիլէ, և իր հոգեղից եռանդը դարձնէ ուրիշ բանի մը վրայ . վասն զի « Լճային թուն հոգին և թեւաւոր միտքը՝ անգործ չեն նստիր », կ'ըսէ Խիկար : Տաղանդաւոր ազգ մը, ինչպէս մերը, երբոր քաղաքական և բանական զարգացման անհոգ է՝ պէտք է որ իր մտաց և ջանքին ուրիշ զբաղմունք մը գտած ըլլայ :

Արն է մեր ազգին զլեաւոր հոգ ու զբաղմունք եղածը . . . « Լճային աղաք մայ ճառագրեմ », ես ալ Եղիշէ վարդապետին հետ իմ ազգիս հարուածը . և իրեն հետ իմ սիրտս ալ « Դառնայ » յարտասուս . . . և եթէ 'ի վերայ միայ

„ ազգի այսպէս , որչափ ևս առաւել
 „ ՚ի վերայ ողջոյն ազգի միոջ , : թող-
 լով ուրիշ թանձրագոյն հոգերը , ինծի
 կ'երենայ թէ մեր ազգին գլխաւոր հոգ
 եղածն է մէկ չափազանց (ահասի-
 րութիւն մը . հանդերձ կծծութեամբ և
 դիւրակեցութեան սէր . իր ուժը ծա-
 խած է շահու համար , շահը՝ դիւրա-
 կեցութեան համար . ասոնցմով քաղա-
 քականութիւնը և բանականութիւնը
 ծաղկեցընել չէ կրցած , վասն զի անոնց
 միջոցը՝ որ են ստակ և եռանդն սրտի ,
 ուրիշ բաներու ծախեր է :

Իսկոր աշխարհք գիտէ որ Հայոց ազ-
 ցը մասնաւոր սէր և յաջողութիւն ունի
 վաճառականութեան . ազգի մը մէջ որ
 վաճառականութիւնը ծաղկած է՝ ան-
 կէ շատ բան կրնայ յուսացուիլ . վասն
 զի “ Ս՝ շակութիւնը կը սնուցանէ զտէ-
 „ րութիւններն , կ'ըսէ իմաստուն մը ,
 „ վաճառականութիւնը կը զարգացը-
 „ նէ „ . մեր Բաթմանգեղոսն ալ կ'ը-
 սէ վաճառականաց համար . “ Եւ և
 „ զաղքատս մեծացուցանեն փոքր ինչ
 „ յարգանօք , և զաշխարհ պսակեն
 „ նոր և չքնաղ գիւտիւք . նոքա և զփա-
 „ փազելի մարդկան զպէտս պատրաս-
 „ տեն „ : Ինոր համար վաճառակա-
 նութիւնը ամէն ազգաց փափազելի է .
 մեր ազգն ալ իրաւունք ունի փափազե-
 լուն , և պարծանք ունի յաջողելուն :
 Իայց աս քննելու է , թէ վաճառակա-
 նութեամբ՝ զոր իր տէրութիւնը կոր-
 սընցընելէն վերջն ալ , և թերեւս ալ
 աւելի՝ ծաղկեցուցեր է , ինչ օգուտ բե-
 րեր է իրեն , ինչ նոր ու չքնաղ գիւ-
 տեր գտեր է . վաճառականութիւնը
 Ս՝ այր բարգաւաճանաց կ'ըսուի , մեզի
 ինչ բանի մայր եղեր է : Ս՝ , զժբաղ-
 դութեամբ՝ ամուլ կամ սակաւածին
 գտնուեր է Հայաստանի մէջ աս մայրը
 ազնուական ծնունդներու , ու իր հա-
 սարակ թանձր հետեանքներովը բազ-
 մածին : Հայոց տէրութիւնը բոլորովին
 վերցուելէն վերջը կէս հազար տարի է ,
 Հայոց վաճառականութեան տէրու-
 թիւնը միշտ բանուկ մնացեր է . վաճա-
 րականութեան արգասեօք այնչափ դա-

րերու մէջ քաղաքականութիւնը և բա-
 նականութեան զարգացումը որչափ ա-
 ռաջ գնացեր է . ոսկեգլուխ և արծա-
 թաքաղուկ վաճառականութիւնը որ-
 չափ առաջ քայլուցեր է Հայութիւնը
 մարդկութեան ճամբուն մէջ : . . .

Ինչո՞ւ աս հարցմանս՝ զուարթ պա-
 տասխան մը չկայ : Ս՝ ասն զի վաճառա-
 կանութեան քաղցր աղբեր քով՝ շահա-
 սիրութեան լեզուահամ աղբիւրն ալ
 վազելով , խառնուեր ջուրը դառնացու-
 ցեր է . անարգ շահասիրութիւն մը տի-
 րեր է ձեռաց և մտաց . ստակը մտաւոր
 զուարճութեանց , իմաստութեան և
 գիտութեանց հրաւիրակ ըլլալու տեղ ,
 կամ նոր ստակ քաշելու կամ անցաւոր
 վայելմանց գործի եղեր է . աղնուական
 բաներէ ձեռքը քաշուած կծկեր է ,
 կծծութիւն եղեր է : Եւս օրուան օրս
 ալ որ գիտութիւնք քիչ մը ճանցուե-
 ցան մէջերնիս և ծաղկիլ սկսան , դեռ
 շահասիրութիւնը չէ՞նք տեսնար որ ա-
 նոնց հետ կը կուռի . շահասիրութիւնը
 չէ՞ որ տղոց կըթուութեան մէջ ալ իրեն
 յարմար ուսմունքները կը պատուիրէ .
 ան չէ՞ որ ամէն բանէ վեր վաճառակա-
 նութեան վերաբերեալ բաները սորվիլ
 կը յորդորէ . ան չէ՞ որ այնչափ օգտա-
 կար և խելք տուող ուսմունքները թող-
 լով , մեծասիրտ և հայրենասէր ընող
 ազգային դպրութիւնը թողլով՝ կ'եր-
 թայ օտար լեզուներու ետեւէ կ'ըլլայ ,
 և անանկ լեզուներու՝ որոնց բնական
 արժէքը շատ չնչին է , բայց առուտու-
 րի բանուկ է :

Իրաւ է որ մարդուս ամենէն պա-
 տուական բանը կեանքն է , և շահը
 հարկաւոր է կեանքը պահելու համար .
 բայց գիտնալու է որ լաւ ապրիլ՝ այս-
 ինքն մարդավայել , որ և աստուածա-
 վայել կեանքը՝ աւելի հարկաւոր է քան
 դիւրութեամբ ապրիլը : Թէ որ աս
 բանս լաւ ճանցուեր՝ չէ՞ինք լսեր այն
 ծաղրելի և դատապարտելի զրոյցքը ,
 թէ Վերականութիւնը հաց չգերեր ,
 զիրն ու գրիչը փոր չեն կշտացընէր . . .
 Եսանկ սկզբունք ունեցող ծնողաց տղա-
 քը ինչ պիտի փնտռեն . ՚ի հարկէ իրենց

համար աշխարհքիս մէջ ամենէն վայելուչ բան հացը պիտի ըլլայ . ամէն ջանքերնին ան պիտի ըլլայ որ ստակ չահին՝ որպէս զի հաց ուտեն . գիտութիւնները մէկդի թողլու է , մէկէն ձեռագործի կամ վաճառականութեան ետեւէ ըլլալու է , որպէս զի հաց ուտեն () րհնեալ է տէր , կը կանչէ .
 „ Խիկար , հաց ուտելու համար աշխարհք եկանք . մարդկանց դպրոց ,
 „ ախոռներն պիտի ըլլան , և դասատու ,
 „ խողերն պիտի առնունք „ . նոյնը ուրիշ տեղ կը հարցունէ . “ Հաց ուտելով
 „ որչափ պիտի ապրիս . շատ շատ ութ ,
 „ սուն տարի . իսկ հացի տեղ իմաստութիւն չահելով՝ յաւիտենականութիւն մը կ'ապրիս „ . դարձեալ կ'ըսէ . “ Հացը մարմին կը շինէ , իմաստութիւնը՝ հոգի „ : Իրաւունք ունի Խիկար . վասն զի իրենց կենաց նպատակ հացը դնողներէն՝ խիստ քիչերը իրենց բնութեան երջանիկ վախճանին կը հասնին . բայց որոնք որ իմաստութիւնը իրենց վախճան են դրեր , անոնք խելքով աս կեանքէս վերջն ալ երջանիկ կ'ըլլան :

(Թ) Է որ քերականութիւնը հաց չբերեր , հապա հացն ալ քերականութիւն կը բերէ , աշխարհագիտութիւն կը բերէ , բնագիտութիւն կը բերէ , աստղագիտութիւն կը բերէ . հասարակ ձեռնարուեստ մը՝ միտքը կը պայծառացունէ , քաղաքականութիւն կը սորվեցնէ , աշխարհիս մէջ եղածը չեղածը կը ձանչցնէ . վաճառականութիւնը՝ օրէնք , փիլիսոփայութիւն , բարոյական , դրպրութիւն կը սորվեցնէ . քսակ քսակի քով սնտուկի մէջ դնելը՝ կը սորվեցնէ մարդուս առ ինքն , առ հայրենիս , առ մարդիկ և առ Եստուած ունեցած պարտքերը : Ինդհակառակն՝ ուսմունքներն չեն որ շահու ալ նոր և մաքուր ձամբայ կը բանան . քերականութիւնը չէ որ շատին հաց գտնելու պատճառ եղեր է . խելքը չէ որ արդար կերպով և յաջողութեամբ վաստակեցնել կուտայ . իմաստութիւնը չէ որ վաճառականութեան ձամբաներն ալ կ'ընդարձակէ , կը դիւրացնէ և ծուլութիւնը կը

վերցընէ : Բարոյագիտութիւնը չէ որ ստրկին գէշ հետեւանքները կտրել կը սորվեցնէ : Եկ խօսքով , մէկ գիտութիւն մը աւելի սորվիլը՝ քիչ մ'ալ աւելի զմարդս անբաններէն կը զատէ և Եստուծոյ բնութեանը կը մօտեցնէ . մէկ պատառ մը աւելի հացը , մէկ փափկութեան զուարճութիւն մը՝ քիչ մը աւելի զմարդս անբանի կը մօտեցնէ , մէկ աւելի ստակ մը որ կրնար մարդկութեան օգուտ մը ընել և փուճ կը մնայ կամ կը ծախուի՝ մէկ անարգանք մըն է մարդկութեան : Ետենօք՝ երբոր տգիտութիւնը ամօթ կը սեպուէր () ունաց մէջ՝ մեր ըսած իմաստութեան համար ազահ ու զուարճութեանց համար շուայլ մարդուն մէկը շատ մտածելէն ետքը կամք կ'ընէ վերջապէս զոհ մը ընել ու իր զաւակը ուսման տալ : Երթայ կը հարցունէ իմաստասիրի մը թէ ինչ տարեկան վարձք կ'ուզէ տղուն ուսմունք սորվեցնելու . իմաստասէրը կ'ըսէ անոր ինչ որ սովորականն էր . բայց ան որ միտքը դրեր էր թէ փափկութեան զուարճութեան բաները միայն կըրնան ծանրագին ըլլալ , երբոր լեց տարեկան վարձապետին վարձքը՝ վեր վեր ընկաւ ու կանչեց . Եւ յղչափ վարձքով ես թէատրոնը նստարան մը կրնամ վարձելու որ տղաս բոլոր տարին երթայ զուարճանայ : Իմացաւ իմաստասէրը թէ ինչ կերպ մարդու հետ կը խօսի , և որովհետեւ ան ատենը թէատրոնի նստարանները քարէ էին , դարձաւ ըսաւ մարդուն . Եւ զէկ է՝ գնա ըսածդ ըրէ ու տղադ թէատրոն խաւրէ որ երթայ ու քեզի պէս քարը քարի վրայ նստի : Եւ ըսափ արդեօք ասանկ քարէ մարդիկներ կրնան գտնուիլ հիմայ ալ՝ որոնց ոսկին ու արծաթը իրենց քովը շատ աւելի յարգի ըլլայ :

Եւս բաներս միայն հարուստներուն համար չկարծուի : որովհետեւ քիչ են այն աստիճանի աղքատները՝ որ չկարենան գոնէ կրթութեան սկզբունք մը առնել տալ իրենց տղոցը . թէ որ աղքատը գիտնար երբեմն հարկաւոր ելնցածէն ալ զինքը զրկել , թէ որ չա-

փառոր սեպուածը՝ յիրաւի զինքը չափաւորել, և թէ որ հարուստը՝ իրեն աւելորդէն կարօտին մասն հանել, մեր ազգն ալ հիմակուան վիճակին մէջ կըրնար բողբոջվին դաստիարակութիւն առնուլ. բաւական է թէ ճանչնար որ կըրթուած ենէ պատուական բան չկայ աշխարհիս վրայ, վասն զի ինքն է մարդկութիւն. թէ որ ճանչնար՝ որ անօթութեամբ ապրելէն շատ գէշ է տգիտութեամբ ապրիլը: Տգէտը արդէն մեռած է մտօք, անօթին դեռ կ'ապրի. մարդ մը կուշտ կամ փափկակեաց ապրելուն համար չէ գովուած, բայց իմաստութեան ետեւէ ընկող և անօթութեամբ ապրողները միշտ գովելի են եղեր. առջիններուն համար նախանձ և անէծք կարգացուեր է, ետքիններուն համար օրհնէնք և զարմանք:

Աւր են հիմայ այն պորտաբոյծ, կարճամիտ նախարարները, որ անշուշտ աւելի հանգիստ ապրելու համար՝ իրենց գլխին փառքը, նախանձելի Մշակունեաց թագաւորութիւն մը յանձն առին կործանել, և մոխրապաշտից հնազանդիլ. թերեւս անոնցմէ ոմանք փափագածնուն պէս դիւրութեամբ ապրեցան ալ. բայց այս 1400 տարի է, ամէնքը անոնց թուք ու մուր կուտան: Իսկ անոնց ներհակ՝ քանի մը տառապեալ անձինք ալ կային ան ատենը, թէպէտ և ալւորած՝ կարօտութեան համար ոտքով ճամբայ կ'ընէին, մեղուի պէս իրենց քաղցը իմաստութեան բեռները իրենց կռնակը շարկած էին, և պանդուխտի պէս իրենց հայրենի հայաստանին դաշտերուն մէջէն կ'անցնէին, ու երբոր յոգնած, քրտնած՝ իրիկունը տեղ մը հասնէին, այն մեր շահը ուսմունքէ վեր դնող և անձնդիւրութիւնը քան զիմաստութիւն ընտրող նախազգիները՝ անոնց հանգչելու տեղ մ'ալ չէին տար, և ոչ դանկ մը գիտութեան կամ գիտնոց համար. « ո՞վ որ ի ձէնջ թռակս յաղաղս մեր, ո՞վ որ վարդապետացն մաղթանս . . ո՞վ որ յերթալս մեր բեռնաբարձս, ո՞վ որ ի գալն մերում հանգիստ, ո՞վ որ տուն

», կամ օթանոց մեզ պատրաստեաց », « Արլէք Խորենացւոյն բողբոջը. և ահա այսօրուան օրս ինքն է և իր նման ընկերներն՝ որ աղգերնուս ամենէն մեծ պարծանքներն են, բոլոր աշխարհիս դիմաց ալ փառաւոր են, երկնից ալ գովելի են: Իսկ որ Խորենացին ալ ոմանց պէս միամիտ գտնուելով հաւատարմէ քերականութիւնը հայ չքերեր, այս օրուան օրս աշխարհքիս մէկ մեծ մասը մութ պիտի մնար իր պայծառ Պատմութեանէն զրկուելով. թէ որ աշխարհիս իր փորը կշտացընել մտածէր, քանի քանի ազգային և եւրոպական մտքեր անօթի պիտի մնային այնչափ ծանօթութիւններէ՝ որ իր գրքերէն կ'առնունք: Եղիշէ՝ լեռները պտրտելով՝ մարմինը մարախի պէս չորցած, Պազար իր հայրենական ստացուածքն ալ Սաղարշապատու ուսումնարանին համար ծախելով, հազար ու մէկ նեղութիւն քաշելով և հալածուելով, թողուցին մեզի այն պատմաբանութիւնները՝ որ չունաց ամենէն ընտիր ոճով գրած պատմութիւններուն կը համեմատուին. անդին դատ մը մարդիկ՝ որոնց վիճակը կը հարկադրէր ասոնց նման ըլլալու, բայց անշուշտ պզտիկուցմէ հայի քան թէ քերականութեան դաս լրած ըլլանուն՝ ասոնց վրայ կը ծիծաղէին, մեզի թէնքէն ու Վիւզանդիոնէն նոր վարպետներ կուգան ըսելով. և սակայն այն նոր վարպետներն ինչուան այս օրս ալ վարպետ են հայկական դպրութեան, իսկ այն ծաղը ընողներն՝ այբի կտոր մ'ալ չեն թողուցած մեզի:

Իսկ երկու օրինակ ալ բերենք որ իմացուի թէ իմաստութիւնը՝ փափկութենէ ցանկալի է, թէ աղքատն ալ ուզելու ըլլայ՝ հնարք կը գտնէ բան սորվելու, կը յուսանք որ բարեսէր ընթերցողը կը ներեն խօսքերնուս երկայնութեանը. վասն զի այսօր կ'ուզենք լըմընցընել վերցընել մեր մէջէն սա Վերականութեան և Հացին դատաստանը: Եկէք պատանիք, եկէք ծնողք պատանեաց, որ վաճառական ըլլալ,

վաճառական ընել կը փափագիք . այս փափագս նոյնպէս զօրաւոր էր ազգերնու մէջ ան ատենն ալ որ Հայաստանէն Յունաստան թէ շահասիրութեան թէ իմաստասիրութեան ճամբաներն բաց էին . շատերը իժիր կ'երթային առջինէն՝ որ շահին հարստան . գնացին , եկան , շահեցան , ապրեցան , մեռան , մեզի չոր անուն մ'ալ չթողուցին . անոնց հետ մէկտեղ պատանի մ'ալ ելաւ խոր Հայաստանէն՝ բայց իմաստասիրութեան ճամբան բռնեց Ղթէնք հասաւ . բայց ինչպէս որ գիտէք՝ Վերականութիւնը հաց չբերեր , ինքն ալ հացի կարօտ էր . բանի տեղ չդրաւ պատանին , հացի տեղ գիրք գնեց ունեցած ստրկովը . մտաւ Ղթէնք . բայց աղքատութիւնը զինքը չթողուց . ինքն ալ աղքատութեան հետ կուռեցաւ , անօթութեան հետ կուռեցաւ , խեղճն ու միտքը աւելի բարակցուց , անուն հանեց , սիրելի եղաւ , ճեմարանին դուռը բացուեցաւ իրեն : Բայց այն սոսկալի աղքատութիւնը կպեր էր հետը , քերականութիւնը դեռ հաց չէր տար . պատանին ոգեպահիկով միայն կ'ապրէր . ան ալ բաւական չէ , պէտք էր կոկ զգեստ մ'ալ ունենայ որ կարենայ ճեմարան մտնել . հիմայ ինչ ընէ աղքատ տղայն : Երբ գտնէ իրեն նման աղքատ և ուսումնասէր տղայ մ'ալ , գլուխ գլխու կուտան , երկուքը մէկ ըզգեստ մը կը շինեն . օր մը մէկը կը հագնի կ'երթայ ճեմարան , խեղճ կը սորվի , ընկերը անկողնի մէջ կամսենեակը փաւաւ կը մնայ , մէկալ օր ընկերը կը հագնի կ'երթայ ճեմարան խեղճ սորվելու , ինքը փակուած կը մնայ գիրք կարդալով . ասանկով քերականութիւն ալ կը սորվին , ճարտասանութիւն ալ , իմաստասիրութիւն ալ , որով թէ հաց կը վաստրկին թէ զգեստ : Եւ ան Հայաստանէն եկած աղքատ անհաց պատանին գիտէք ինչ կ'ըլլայ . երբոր Ղթէնքի ճեմարանին ճարտասանութեան վարպետը կը մեռնի՝ ամէն աշխարհքէ նուիրակ կուգայ որ Բրոյերեսիոս նստի աթոռ , աս է պատանւոյն անունը .

Բրոյերեսիոս կ'ըլլայ առաջին ճարտասան աշխարհի իր ատենը , Վրիգոր Բստուածաբանի պէս աշակերտ մը կ'ունենայ , ամէն իմաստուններ բարեկամ կ'ունենայ , Կոստանդ կայսեր հացակից կ'ըլլայ , Յուլիանոս կայսր իրեն շողօքորթ կ'ըլլայ որ Բրոյերեսիոս հաճի իրեն վրայ գովեստ գրել , հոմա՛ համբաւը լսելով իրեն արձան կը կանգնէ , քրիստոնեայք իրեն հաւատակցութեանը համար , հեթանոսք իրեն անհամեմատ հանճարոյն համար զինքը հաւասար կը պատուեն . Յունաստանին մէջ հացը շատցնելու համար Բրոյերեսիոս աղերս մը կուտայ , մէկէն ցորենին մաքսը կը վերցուի : Տեսնա՞ք ինչ զօրութիւն ունին եղբ. քերականութիւնը և գիտութիւնը . թէ որ մեր փափուկ և նազուկ պատանիներէն ոմանք մազերնին իւղելու և զգեստնին կոկելու համար ծախած ստակնին մէկ բերէին՝ նոր գիտութիւն մը կրնային սորվիլ , կամ պզտի գրատուն մը ստանալ :

Ի՞նչ ըսենք հապա փափուկ տիկնայց , դժասիրտ մարց , որ զաւկընուն կըթութեան համար ստակ չեն գտներ , բայց իրենց դիւրակեցութեան և զարդերուն համար միշտ բան մը կը գտնեն , վասն զի ասիկայ իրենց պարտք կը սեպեն , առջինը չէ . մտիկ ընեն անոնք ալ ի դոյն մօրը ըրածը : Բնիկայ ալ Բրոյերեսիոսէն քիչ մը վերջ է . մայրը մանկամարդ որբեարի մնաց , երկընէն քիչ բան ժառանգելով , բայց բնութենէ շատ հարուստ ժառանգեր էր կանանց ցանկալի եղած շնորհքները , որով շատերը երկրորդ հարսանեաց կը հրաւիրէին զինքը . բայց անիկայ իր առջի պտղին կըթութիւնը վեր դրաւ քան իրեն փափկութիւնը : Եւսեր է եղեր Ղթէնքին անունը և իմաստութիւնը . կ'ելլէ մեծ Հայաստանէն , կ'առնու իր մէկ հատիկը , երկայն և տաժանելի ճամբայ կտրելով կը հասնի Ղթէնք , կը ներկայացնէ տղան ի բանիոս իմաստակին , որ Բրոյերեսիոսէն վերջը առաջին պերճախօս կը սեպուէր և խկեբերանի վարպետն էր , և կ'ուզէ որ

իր առջին սկսանի | իդոյ հոռմերէնի առաջին դասը , որուն կըթուլեանը համար՝ բերնին ապրուստը , գլխին հա. գուստը կտրեր էր : Ար զարմանայ կը մնայ | իբանիոս , և իր մէկ բարեկամին կը գրէ աս բաներս . և մօրմէն վար չմը. նալու համար՝ մեծ հոգ կը տանի տղուն վրայ . որ կ'ըլլայ ուսումնասէր , ճար. տասան , առաքինի և կտրիճ՝ մարդ մը , զինուորի պէս կեանք անցընելով և փի. լիսոփայի պէս կենակցելով , իր վարպե. տին ալ մեծ բարեկամը կ'ըլլայ . և մե. զի տարակոյս կը թողու թէ ին իմաս. տուլեանը վրայ՝ չէ նէ մօրը իմաստա. սիրուլեանը վրայ աւելի զարմանանք :

Բայ օրինակներուս պէս կը հաւա. տանք որ զանազան ատեն ելած են ազ. գերնէս կըթասէր և իմաստասէր ան. ձինք , բայց տրտմուլեամբ աւելի յայտ. նի կը տեսնենք | յորենացւոյն հետ
 « Օանիմաստասէր բարս առաջնոցն
 ,, մերոց . . . զ'առ յիմաստան աղամա.
 ,, թուլին և զանկատարուլին ո.
 ,, գւոյն բանականի ,, . չէ թէ անկա. ղող ըլլալուն համար , հապա խելուը. նին փափկուլեամբ ապրելու տուած ըլլալուն , աւելի ժողվել ուզելուն քան թէ սփռել օգտակար գործքերով և շինուլեամբք : Բայ բանիս փորձը աչքով ալ կը տեսնենք . գիտենք որ մեր հին թագաւորները՝ Բիոյ երկրորդա. կան թագաւորներէն էին , երբեմն ա. ռաջին կարգի ալ , միշտ բաւական ուժ և շատ հարստուլին ունեցեր են . և սակայն մեծագործ բաներ չեն շինած , ինչպէս կը տեսնենք յԱզիպտոս , Յու. նաստան , Բաբելոն , Պարսկաստան և ուրիշ տեղուանք . իրաւ հայաստան շատ տակնուվրայ եղեր է , բայց ճարտարու. թինը կրնար բռնուլեանց ալ յաղ. թել , ինչպէս որ յաղթեր է ուրիշ աշ. խարհքներու մէջ , ինչպէս նաև հայաս. տանին մէջ կեցած է 4000 տարուան Շամիրամակերտը , ինչպէս կան քա. նի մը մնացուածք մեր Տիգրանեան և Տրդատեան մեծ թագաւորաց ալ , ինչ. պէս կան շատ մը եկեղեցիներ՝ որ բարե. պաշտուլեան հոգին կանգնեց : Իսկ

մեր թագաւորներուն և իշխաններուն շատը ինչ յիշատակարան թողուցին . ամուր ամուր բերդեր իրենց գանձերը պահելու , խոր գուբեր ստացուածքնին ծածկելու . շահասիրուլեան նշան մը և ոչ առատաձեռնուլեան : Բսենու. փոն մեծ պատմիչը և զօրավարը՝ որ աս. կէ 2250 տարի առաջ հայաստանէն անցաւ , աչքովը տեսաւ աս հայոց պա. հարանները և կը յիշէ . նոյնը ուրիշ գրուածի մէջ , թէպէտ և պատմուլիւ. նը հիւսուածոյ է , կը պատմէ թէ երբոր Երուանդ Սակաւակեացը Բարաց պա. տերազմին մէջ յաղթուեցաւ , ամէնքն ալ թողուցին փախան ունեցածնին լեռ. ներու ու ամրոցներու մէջ պահելու . փոխանակ որ պէտք էր միաբան դային թագաւորը ու երկիրնին պաշտպանելու : Եր նախարարներուն շատ անգամ անմիաբանուլեան , թագաւորէն զա. տուելուն պատճառը՝ աս շահասիրու. թինը և դիւրակեցուլինն էր . մեր աշխարհքին այնչափ ոտնակոխ ըլլալուն մէկ պատճառն ալ աս է : Բըշակու. նեաց տերուլինը ինչպէս վերջացաւ յիշեցինք . Բագրատունեացը աւելի յայտնի է , մէկ իշխանի մը , մէկ անար. ժան երիցու մը ազահուլին՝ հայաս. տանին թագը կորսնցուց : Ին հայոց մնացորդներն ալ երկու յուզայամիտ ան. ձինք 30 թուման ստրկի համար Շա. հաբասին մատնեցին : Բզահուլե. և կաշառակրծուլեան հետ , շահասի. թուլեան և չնչասիրուլեան ոգին այն. պէս տիրեց , որ վերը յիշած իմաստու. թեան ցանկալի գանձը՝ գրեթէ անյի. շատակ մնաց շատ դարեր . մեր նախ. նեաց քրտինքով թըջած դրքերը՝ ին. չուան վանքերու մէջ ալ փտտեցան . ձեռագիր մը կարդալը՝ մոգուլին դար. ձաւ . և թէ որ 1400 տարիէն վերջը ազգային հեղինակի մը գործ առաջին անգամ տպագրուլեամբ՝ ի լոյս ընծայե. ցաւ , և երկու միլիոն հայոց իմաց տը. թուեցաւ , շատ հեղ 200 հոգի փափա. գող չգտաւ :

Բելի ցաւալին և ամօթալին կ'ու. զէք լսել . գիտեմ որ չէք ուզեր , ինչպէս

էս ալ ըսել չեմ ուզեր, սակայն յիշենք զգուշութեան համար. չէ թէ միայն գրքին և դպրոցին երեսը տեսնել չուզողներ եղան և կան, հապա նաև ուրիշներն ալ արգիլող, նախանձը կամ այլ անարգ պատճառ մը առած՝ ինչուան գիրքը ձեռքէն խլել և առատութեան կանգնած ուսումնարանը կծծու թեամբ գոցել ջանացող. փափագելով որ իմաստութեան համար ծախուածը՝ կամ չնչին զուարճութեան մը համար ծախուեր, կամ սնտուկին մէջ իրեն ժանգոտերես եղբարցը քով մնար:

Բայտիս հոգևով, ձեռքը ստակով գոց, Հայաստան քանի դարեր անցուցեր է. և ինչ վայրեր է. ինքը չէ որ ինքը զինքը միշտ խեղճ և թշուառ աշուաններ է: (Իրաւի խեղճ է այն որ կրնայ վայել և չվայել. աղքատ եմ կ'ըսէ. յիրաւի աղքատ է որ օգտակարէն կը զրկէ զինքը. ասոր համար Լամբրոնացւոյն մեծ սիրտն ալ այրած իր ատենուան Հայերուն համար՝ բաղդատելով Երոպացւոց գաղթականներուն հետ՝ կ'ըսէ, անոնք միշտ կուտան ողորմութիւն և չեն աղքատնար. «Եւ դու հանապազօր ռժոգութեամբդ՝ մնաս և այնպէս աղքատ. տէս, և որպէս էս տեսի բազում անգամ, զի նոքա ուր և բնակէն՝ ունին զփարթամութիւն. և մեք ընդ ամենայն աշխարհս սեփական ունիմք ընդ ստրկութեանս և զաղքատութիւնս», և երանի թէ աղքատութիւն ըլլար, և ոչ ազաճութիւն՝ որ հայր է չարեաց, և ամէն բարի փափագանաց ատեցող և չիրող. Թանձր մտածմունքներ և փափագներ միայն սնուցող:

Բայց թողով աս սև յիշատակները, թէ որ մէկ մ'ալ դառնանք տեսնելով թէ առատաձեռնութիւնը և մանաւանդ անշահասիրութիւնը որչափ զօրաւոր միջոց է ազգին յառաջագիմութեան, մեծութեան, ուսմանց զարգացման, նոյն իսկ մեր ազգէն կը գտնենք փառաւոր օրինակներ. կը գտնենք Տիգրան մը Հայկազնեան՝ որ նախ ճարտարութեամբ տէրութիւնը հարստացուց,

վերջը հարստութիւնը խոհեմութեամբ բաժնելով իր ժողովրդեանը՝ արուեստները ծաղկեցուց, քաղաքականութիւնը ան աստիճանի առաջ տարաւ՝ որ ամէնքը բարեկեաց և մէյմէկ դիւցազն զարձան կ'ըսէ պատմիչը: Եւ գտնենք Տրդատ մը՝ որ արքունի գանձերով՝ ուսաւորչայ ճամբաները դիւրացուց, և քիչ ատենի մէջ կրօնից և ուսմանց վարժարանները անթիւ ըրաւ: Եւ գրտնենք Սաւապուհ մը՝ որ քանի մը գանձ ծախելով՝ վաստակեցաւ մէկ Հայկական Թարգմանութիւն մը, որ անմահ պսակ է իրեն յաւիտեան: Եւ գրտնենք Բաշտ Ե, որ առատաձեռնութեամբ իշխաններուն սիրելի ըլլալով՝ 400 տարուան վեր Հայոց կորուսած Թագը կանգնեց իր Սագրատունի ճակտին վրայ: Եւ նոյնպէս կը տեսնենք Ռուբինեան Թագաւորներն ալ որ առատաձեռնութեամբ կանգնեցին և պահեցին տէրութիւնս. մանաւանդ Լեոն Բ, որ ամենէն մեծ և զօրաւոր և առաջին պսակաւոր եղաւ, ամենէն ալ առատաձեռն գտնուեցաւ, չէ միայն համազգեացը, այլ և օտարաց, անոր համար ամենուն սիրելի էր, և անունը կայսերաց և քահանայապետաց քով կը յիշուէր: Եւ երբ զարմանք. Պապայ պէս դարչելի Թագաւորն ալ՝ տանելի եղաւ նախարարներուն՝ որոնք չգիմացան Բրտաշիսի, ինչու որ Պապ «Յոյժ» անընչասիրաբար ցուցանէր զիւր ախորժակն և առատաբար կեայր՝ Եւ Երուանդ բռնաւորութեամբ Թագաւորեց. մեր նախարարները բռնաւոր չէին սիրեր, և սակայն ասոր հետ հաշտ կեցան, վասն զի Երուանդ առատաձեռն և շինող մարդ էր:

Եւ անց նման օրինակներ ալ ունինք, բայց ասոնք ընդհանուր ազգին ոգին չեն. մեր մէջէն ալ ելած են մեծասիրտ և առատաձեռն մարդիկ որ բոլոր աշխարհիս օրինակ կրնան ըլլալ, բայց գէշը ան է՝ որ իրենց ազգին մէջ հետևող կամ զարմացող չունենալուն համար,

ազգին սովորութենէն վեր բաներ սեպուած են . այս բանս վարպետ կերպով մը կը յիշեցընէ մեզի Մոզիկ , երբոր կ'ըսէ Հայկազն Լեոն կայսեր համար թէ էր « Ղաաաաձեռն 'ի տուրս և 'ի » բաշխել , ոչ որպէս զհոռում ուիշդ , զի » չէ սովորութի հոռումնոց առատ լինել , » և ոչ յիւրեանց լեզուն ասի առատ . » այլ նա որդի հայոյ էր (Լասիլ) . » այս խօսքը լսելով հոռումատեաց մը կ'ուռի , և կը կարծէ որ իրեն պէս կամ իրմէ աւելի պակասաւոր մը գտնալով՝ իր երեսը կը ճերմակի . բայց մտիկ ընէ վարպետ պատմիչը ինչպէս կը վերջացընէ խօսքը . կ'ըսէ . « Եւ առաւել » քան զհայ առատատուր » էր Լեոն : Բայց ես աւելի մեծ և փառաւոր կերպով կ'ուզեմ խօսքս վերջացընել , և շատ երջանիկ կը սեպեմ մեր օրերը՝ որ ազգերնուս ծաղկիլը կը տեսնայ՝ Մշահասիրութեամբ ազգասէր անձանց . որոնք յիրաւի վեհագոյն գտնուելով քան զիրենց առջինները և ժամանակակիցներէն շատը , ազգին կարօտութիւնը իրենց փափկութենէն վեր դրին . և փոխանակ իրենց քանի մը զաւակաց բաւական ժառանգութիւնը աւելի շատցընելու , հարիւրաւոր զաւակներ ունեցան իրենց կանգնած դպրոցներուն մէջ . փոխանակ քանի մը անձանց փուճ և սուտ երջանկութեան մը պատճառ ըլլալու , ճշմարիտ երջանկութեան պատ-

ճառ եզան շատերու . փոխանակ կռուոյ , նախանձու , մատնութեան , զեղխութեան առիթ արծաթը իրենց կարճ օրերուն ծախելու կամ մատուկին տակ թողլու , աւետարանական քանքարներուն պէս շահեցուցին դպրոցներով , թողակաւոր վարպետներով , ընկերութիւններով , տպել տուած գրքերով , գործարաններով , և այլն : Մոնց օրինակը կը յուսանք՝ որ ուրիշներուն ալ վարչամակով ծրարածը բանալ տայ , և ազգին նոր դիւրութիւն մը պարգեւէ . կը յուսանք ալ որ անոնց օրինակով իրենցմէ պղտիկներն ալ սորվին թէ ստակը ինչ բանի պէտք է եղեր գործածել . և ամէնքն փափագին ամէն բանէ առաջ կրթութեան համար ծախել . չքաւորներն ալ կրթութեան փափագով վազեն բարերարաց բացած դռներուն : Եւ այն վսեմախոհ և ազնուամիտ բարերարները և ազգասէրները՝ անտարակոյս ըլլան որ իրենց անունը իրենց նախնի թագաւորներէն ալ վեր պիտի գրուի . իրենց երախտիքը սրտէ սիրտ իջնալով դարէ դար պիտի անցնի . իսկ իրենց վարձքը անկէ պիտի առնուն՝ որ ըսաւ . « Մշիւ , ծառայ , որ 'ի սակաւուդ հաւատարիմ գտար , 'ի վերայ բազմաց կացուցից զքեզ . մուտ յուրախութիւն հեռուն քո » :

Հ . Ղ . Մ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԵԼՔ ԳՐԻԳՈՐԻ

ՍԵՊՏՈՅ լերանց ընդ գագաթունս օդապար
Օ Անմահութեան հատեալ յերկնից բարձր հրաւեր
Եկեղնոք թուրքեալ թեօք գայ քրնար
Ի մէջ գիշեր ըզբարայրիւ աղօթկեր .
Ղարդդին տարերք այլ ընդ այլ ,
Սարսէլ արդեօք թէ խայտալ :